

XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos užsienio prekybos struktūra bei mastas: LDK atvejis (II)

DARIUS ŽIEMELIS

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius

El. paštas: dariusziemelis@inbox.lt

Straipsnis tęsia žurnale *Lituanistica* (2011, Nr. 1(83)) pradėtą XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos (ATR) užsienio prekybos struktūros bei masto analizę. Šiame straipsnyje remiantis istoriografijos duomenimis siekiama nustatyti XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) užsienio prekybos struktūrą bei jos įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą. Straipsnį sudaro du skyriai (LDK XVI–XVIII a. užsienio prekybos integracija į Europos rinkos santykius: jūros prekybos vaidmuo ir jo didėjimas; LDK XVI–XVIII a. užsienio prekyba su Vakarais: struktūra ir mastas) bei Apibendrinimas. Pastarajame pateiktos šio tyrimo išvados, Lenkijos ir LDK užsienio prekybos su Vakarais struktūrų bei masto lyginamoji analizė, nustatytas ATR įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastas.

Raktažodžiai: kapitalistinė pasaulio sistema, tarptautinė prekyba, Rygos uostas, XVI–XVIII a. LDK užsienio prekyba

IVADAS

Šis straipsnis – XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) užsienio prekybos struktūros bei masto analizės tęsinys. Išanalizavus XVI–XVIII a. Lenkijos užsienio prekybos struktūrą bei jos ūkio įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą [72], antroje straipsnio dalyje (1) remiantis istoriografijos duomenimis siekiama nustatyti XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) užsienio prekybos struktūrą bei jos įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą. Apverktiną šios problematikos tyrimų būklę ypač taikliai apibūdino J. Kiaupienė: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės / LDK / prekybos istorija kol kas ištirta labai netolygiai. Bene mažiausiai žinoma apie XVII a. – karų, epidemijų, ūkinės suirutės laikų – Lietuvos prekybinius ryšius su kitomis šalimis. Eksporto-importo apyvarta neretai apibūdinama schematiškai, akcentuojant tik vieną daugiamečio reiškinių pusę, faktą, kad Vidurio ir Rytų Europos regione XVI a. įsigalėjus lažinio-palivarkinio ūkio sistemai,

- (1) Neskaičiusiems šio straipsnio pirmos dalies būtina paaiškinti, kad abiejų straipsnių išeities taškas yra probleminė kapitalistinės pasaulio sistemos (toliau – KPS) koncepcijos vieta – pernelyg sureikšmintą tarptautinės prekybos įtaką ATR XVI–XVIII a. socialinei ir ekonominei raidai. KPS koncepcijoje XVI–XVIII a. ATR socialinė ir ekonominė santvarka traktuojama kaip KPS periferija. Išsamiau apie tai žr. [69; 70; 71; 73].

iš LDK buvo išvežami žemės ūkio produktai bei žaliavos, o įvežami pramoniniai gaminiai iš Vakarų šalių“ [32, 40].

Straipsnį sudaro du skyriai. Pirmasis skirtas pagrindinio LDK užsienio prekybos punkto Vakarų kryptimi paieškoms. Tam pasitelkiami žymiausių istorikų L. Kočo [35], J. Dąbrowskio [11], Z. Ivinskio [23; 24], M. Małowisto [41], M. Boguckos [7], V. Dorošenkos [78; 77], A. Tylos [60], E. Gudavičiaus [21] ir kitų darbai. Išsiaiškinus, kad pagrindiniai LDK vartai į Vakarus buvo Ryga, antrajame straipsnio skyriuje analizuojama LDK XVI–XVIII a. eksporto ir importo prekinė struktūra bei mastas per Rygos uostą. Tam naudojami tam tikrų laikotarpių prekybos statistikos duomenys (deja, dėl minėto ištirimo lygio itin negausūs palyginti su duomenimis apie Lenkijos užsienio prekybą), pateikti E. Dunsdorfso [13], G. Jenscho [26], L. Truskos ir R. Jaso [80], V. Dorošenkos [78; 77], L. Żytkowicziaus [67; 68] studijose. Duomenų nagrinėjamu klausimu esama ir P. Šalčiaus [56], M. Jučo [28; 27], A. Tylos [60], S. Alexandrowicziaus [2], D. Karvelio [29] darbuose. Išryškinti platesnę prekybos kontekstą padeda istorikų W. Abelio [1], J. T. Kotilaino [36; 37], L. R. Lewiterio [38], J. K. Fedorowicziaus [15], M. Boguckos [5], A. Mączako [44] tyrimai. Šių istorikų pateiktų prekybos duomenų susistemėjimas leidžia: 1) susidaryti bendrą gausios ir po įvairių šalių (Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos, Švedijos) archyvus išsibarsčiusios istorinės informacijos vaizdą, o tai neįmanoma dirbant su vieno ar kelių archyvų medžiaga (2); 2) juos naujai interpretuoti nustatant XVI–XVIII a. socialinių ir ekonominių santykių pobūdį (feodalizmas ar periferinis kapitalizmas) ATR. Straipsnis baigiamas Apibendrinimu, kuriame pateikiamos šio tyrimo išvados bei atliekama Lenkijos ir Lietuvos užsienio prekybos su Vakarais struktūrų bei masto lyginamoji analizė, nustatomas ATR įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastas.

LDK XVI–XVIII A. UŽSIENIO PREKYBOS INTEGRACIJA Į EUROPOS RINKOS SANTYKIUS: JŪROS PREKYBOS VAIDMUO IR JO DIDĖJIMAS

Lietuvos socialinės ir ekonominės istorijos tyrimai leidžia kalbėti apie XVI–XVIII a. LDK dalyvavimą tarptautinėje rinkoje. Tam neabejotinai turėjo įtakos LDK geopolitinė padėtis XIV–XVI a., iš anksto nulėmusi šios šalies vaidmenį XVI–XVIII a. tarptautinėje prekyboje. XIV–XVI a. per LDK teritoriją ėjo svarbūs tranzito prekybos keliai (3), tačiau prekybos ir finansų centrų, kurie galėtų lygintis su Naugardu, Krokuva ar Ryga, joje neiškilo (4).

E. Gudavičiaus teigimu, XVI a. pirmojoje pusėje Lietuva buvo įsitraukusi į Europos rinkos santykius, ir jie pasiekė net jos miestelius, tačiau žaliavų tiekėjo ir amatų industrijos vartotojo (5) vaidmuo neleido klostytis kompleksinei Lietuvos rinkai. Šiaurės Lietuvos prekybos ryšiai buvo nukreipti į Rygą, Žemaitijos ir Užnemunės – į Karaliaučių ir Klaipėdą, Pietų Lietuvos – į Gdanską. To padarinys – visa šiaurinė ir vakarinė etninės Lietuvos dalis tapo ne Vilniaus, o užsienio miestų ekonominiu hinterlandu (6). Galiausiai Lietuvos agrarinę raidą stabdė siaura vietinė rinka, netgi sąstingis, nulemtas didžiosios dalies dvarų pre-

- (2) Tokios tyrimo strategijos laikėsi žymūs prekybos istorijos tyrėjai J. T. Kotilainas [36] bei A. Klonderis [34].
- (3) XIV–XVI a. lietuviai kontroliavo senąjį „kelią iš variagų pas graikus“, nuo kurio gyvybiškai priklausė Naugardo gerovė, ir dalį jo atšakos, Dauguvos upe vedančios į Rygą. Plačiau apie tai žr. [48, 54; 11, 286].
- (4) XVI a. Vilnius savo dydžiu lenkė ir Rygą, ir Taliną, tačiau veikiau kaip politinis imperijos, o ne kaip ekonominio pasaulio centras (KPS teorijos prasme). Plačiau žr. [48, 54; 50, 295].
- (5) Prekinė amatų gamyba atsirado tik XIV a. vid. ir tik tokiuose stambiuose centruose, kaip Vilnius ir Kernavė [19, 65]. Tai lėmė, kad Lietuva XIV–XV a. tapo Rygos prekybiniu užnugariu [21, 39–40].
- (6) Žr. [20, 381].

kinės produkcijos eksporto. Lietuvos agrarinės istorijos tyrėjas S. Pamerneckis šį faktą sieja su geografiniu veiksniu ir vertina jį kaip neigiamą visai pounijinės Lietuvos baudžiavinio ūkio raidai [52, 121].

Integracija nulėmė eksporto struktūros kaitą tiek geografiniu, tiek prekyniu aspektu. Be to, LDK ūkio dalyvavimas tarptautiniame darbo pasidalijime leido panaudoti turimus šalies išteklius (ypač žemės bei miško žaliavą) ir taip intensyviau dalyvauti užsienio prekyboje. Tam padėjo Rygos, kaip uostamiesčio, įtraukimas į ATR sudėtį, tiesiogiai susiejęs Livonijos uostus su visu LDK ekonominiu gyvenimu (7). Anot E. Gudavičiaus, Lietuvos pirklių poreikį turėti jūros uostą LDK kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis pažymėjo jau 1552 m. [21, 40]. Livonijos prisijungimas prie LDK, o vėliau prie ATR sutapo su laikotarpiu, kai Vakarų ir Vidurio Rytų Europos ekonominė ir socialinė raida pasuko skirtingais keliais. Tai lėmė Baltijos jūros, kaip svarbiausios Europos šalių prekybos tarpininkės, išaugusį vaidmenį (8).

Tiriamuoju laikotarpiu LDK palaikė prekybos ryšius su kaimyninėmis šalimis. Istoriografijoje nėra vieningos nuomonės (tiesa, ir nesiginčijama) dėl to, per kurį Baltijos jūros uostą buvo eksportuojama daugiausia žemės ir miško ūkio produktų bei žaliavų (9). Išsamesnė prekybos istoriografijos analizė leidžia išskirti du požiūrius šiuo klausimu, kurie gali būti pasitelkti nustatant pagrindinį LDK užsienio prekybos punktą Vakarų kryptimi.

Pagal vieną, svarbiausias XVI–XVIII a. LDK užsienio prekybos punktas, susijęs su Nemuno trasa (10), buvo Karaliaučiaus uostas (11), iš kurio prekės patekdavo ir į Gdansko uostą. Šį požiūrį išsakantys istorikai remiasi išnykusios išorinės grėsmės prielaida: nuo XV a. vidurio žlugus Vokiečių ordinui pasikeitė Europos tarptautinė politinė konjunktūra. Šiam požiūriui atstovaujantis vienas žymiausių Lietuvos prekybos istorijos tyrėjų Z. Ivinskis pažymi, kad XIII–XIV a. pagrindinis Lietuvos prekybos punktas buvo Rygos miestas. Nuo XV a. ir iki XVI a. pabaigos, nelikus Vokiečių ordino grėsmės, Gdanskas pasiglemždavo didžiąją lietuviškosios prekybos dalį ir galėjo pralenkti Rygos prekybą. Nors Z. Ivinskis ir pažymi, kad minėtu laikotarpiu Nemuno baseinas buvo visiškai subordinuotas Gdansko pirklių, vis dėlto teigia, kad šiaurės Lietuvos regionas ir toliau intensyviai prekiaavo su rygiečiais iki pat paskutiniųjų LDK gyvavimo dešimtmečių [24, 284; 23, 48–49 bei 81–84]. Panašios nuomonės laikosi ir H. Łowmianskis [39, 85; 40, 444–446]. J. Kiaupienė taip pat įrodinėja, kad žlugus Vokiečių ordinui LDK žemių vartais į Vakarus tapo Karaliaučiaus uostas. Remdamasi K. Forstreuterio studija [16] ji plėtoja bei grindžia tyrėjo teiginį (panaudodama Lietuvos archyvų medžiagą), kad XVII a. LDK žemių (ypač Vilniaus, Kauno bei dešiniajame Nemuno krante išsidėsčiusių miestelių) vartais į Vakarus buvęs Karaliaučiaus uostas [32, 41–42]. Deja, istorikė to nepagrindžia lyginamąja analize.

(7) Livonijos karo metu Anglijos ir Olandijos pirkliai labiau palaikė Rusijos tikslą – išskovoti priėjimą prie Baltijos jūros – dėl abiem pusėms naudingų tiesioginių prekybos ryšių. Plačiau apie tai žr. [3, 14 bei 211; 14, 467; 33, 81–82].

(8) Žr. [60, 47].

(9) Z. Ivinskio teigimu, norint pažinti Lietuvos užsienio prekybą, reikia tirti tris jos prekių išvežimo vietas: Vyslos baseiną (Vloclaveką, Gdanską), Nemuno upyną (Karaliaučių, Gdanską) ir Dauguvos upę (Rygą) [22, 17].

(10) Dauguma tyrėjų pabrėžė, kad nuo XIII a. pabaigos iki XIV a. paskutiniųjų dešimtmečių negalėjo būti jokios kalbos apie normalią ir juo labiau intensyvią lietuvių prekybą Nemuno prekybos keliu, nes pakrantėse būta daug Vokiečių ordino pilių [16, 12–13; 23, 279].

(11) Karaliaučius sankrovos teisę gavo XVI a. pabaigoje. Plačiau žr. [16, 37–43].

Kitas požūris, pagrįstas Livonijos pajungimo LDK siuzerenitetui (kuris jai užtikrino tiesioginį išėjimą prie Baltijos jūros) faktu, pirmenybę teikia Rygos uostui (12), t. y. tvirtinama, kad XVI–XVIII a. LDK užsienio prekyba intensyviausiai vyko per šį uostą (13). Šiam požūriui pritaria dauguma tyrėjų. Lietuvos ūkio istoriją nagrinėjantis P. Šalčius nurodo, kad senais laikais pradėta Rygos prekyba su Lietuva vargu ar kada nors buvo nutraukta, išskyrus karų ir sąmyšių metus. Ji buvo itin reikšminga slaviškoms Lietuvos valstybės sritims, ypač iki 1553 m., kai anglų pirkliai „atrado“ kelią į Archangelską [56, 23] (14).

R. Varakauskas nurodo, kad XIV–XV a. pirmaisiais dešimtmečiais Livonija buvo pagrindinė Lietuvos užsienio prekybos vieta. Kalbėdamas apie vėlesnį laikotarpį jis teigia, kad Rygos uostas dėl palankios geografinės padėties išliko reikšmingas „tikrosios“ Lietuvos, ypač jos šiaurinių rajonų, prekybos punktas (nors XV a. pirmojoje pusėje Nemunas tapo svarbiausiu Lietuvos prekybos su Prūsija bei Gdansku keliu) [63, 280]. Prekiaudami su Livonija lietuviai naudojo vandens ir sausumos keliais. Svarbiausias sausumos kelias ėjo nuo Vilniaus per Nemenčinę, Giedraičius, Balninkus, Užpalius ir šakojosi Aikviekstės, Eglėnos ir Daugpilio kryptimis. Pagrindiniai vandens keliai buvo Dauguva, Lielupė, Mūša, Nemunėlis, Lėvuo (15).

J. Dąbrowskis, priešingai nei J. Kiaupienė, teigia, jog nuo XV a. antrosios pusės Lietuvai Dauguvos prekybos kelias buvo daug svarbesnis nei Nemuno. Anot jo, priežastis buvo ne tik ta, kad Ryga palaikė prekybos ryšius su Vilniumi, ji buvo ir prekybos Dauguvos–Dnepro keliu aktyvi vykdytoja [11, 288]. Pasak L. Kočo, Rygos uosto tapimą svarbiausiu LDK užsienio prekybos punktu tiriamuoju laikotarpiu nulėmė ne vien Livonijos pajungimas LDK siuzerenitetui, bet ir Hanzos kontoros (16) žlugimas Kaune 1532 metais. Nuo tada Rygos uosto reikšmė LDK vis labiau augo [35, 277].

Lygindamas Rygos ir Gdansko XVI a. uostų ekonominę raidą M. Małowistas nurodo, kad Rygos, kaip pagrindinio LDK užsienio prekybos punkto, vaidmenį lėmė Rygos pirklų tapimas vargingosios Lietuvos bajorijos kreditoriais. Trumpalaikiai kreditai, kurie dažniausia virsdavo ilgalaikiais ir prievartiniais, buvo Rygos pirklų hinterlando prekybos išnaudojimo

(12) XVI–XVIII a. Ryga buvo feodalinis miestas, nepasižymėjęs verslumu, labiau specializavęs eksporto sektoriuje. Rygos prekyba buvo pagrįsta Vakarų Europos kolonijiniu modeliu, t. y. vakariečiai savo prekes Rygoje parduodavo triskart brangiau, o žaliavas supirkdavo pigiau. Kita vertus, Rygos miesto importo nebuvo monopolizavę svetimšaliai pirkliai – vietiniai biurgeriai patys intensyviai užsiėmė šia sritimi [78, 170–171, 189]; taip pat žr. [13, 464; 41, 318–319].

(13) Potencialus Rygos uosto konkurentas buvo Palangos uostas, kuriame nuo 1685 m. iki 1701 m. Lietuvos didikai tiesiogiai prekiaavo su Anglijos pirkliais. Tačiau 1701 m. švedų kariuomenė užvertė jį akmenimis ir smėliu, kad nekonkuruotų su švedų valdoma Ryga. Vėliau Palangos uostas neatkūrė savo buvusios prekybinės svarbos. Plačiau apie tai žr. [38, 32; 54, 270–272; 47, 28–50]. Beje, 1788 m. Prancūzija, siekdamą išvengti didelių Gdansko uosto muito mokesčių, druską į Lenkiją tiekė per Palangos uostą [9, 61].

(14) Pažymėtina, kad XVII a. pirmojoje pusėje iš Archangelsko uosto į Vakarų Europos rinkas eksportuojami Rusijos grūdai sumažino jų kainas Baltijos jūros uostuose. Rygoje grūdų kainos taip pat sumažėjo [4]. Be to, Rusijai Archangelsko uostas iki XVIII a. pradžios buvo vienintelis „langas“ į Europą [65, 44].

(15) Žr. [63, 290].

(16) Pažymėtina, kad vėlyvaisiais viduramžiais Hanzos prekybos tinklas aprėpė apie 200 miestų, iš kurių pagrindiniai buvo Visby, Liubekas, Kelnas ir Dancigas. Gabendama vilną ir audinius į rytus, o žaliavas (pvz., metalus, kailius, grūdus ir dervą) – į vakarus Hanza pirmavo šiaurės prekyboje, kurioje ekonomine ir (rečiau) karine galia išsikrovėdavo vienašališkai jai naudingas prekybos sąlygas, ypač svarbiuose prekybos (pvz., Londono, Antverpeno, Bergeno ir Novgorodo) uostuose [10, 152–153; 51].

priemonė, leidusi užsitikrinti nuolatinę pageidaujama prekių tiekimą iš hinterlando. Lietuvos ir rusėniškųjų LDK žemių pirkliai, valstiečiai ir kilmingieji, norėję tiekti prekes Rygai, turėjo iš tenyškščio miestiečio paimti trumpalaikę paskolą, kuri virsdavo ilgalaikė. XVII a. skolininkai buvo „pirašomi“ kreditoriams, todėl jie savo prekių niekam negalėjo parduoti, išskyrus kreditorius. Rygai atitrūkus nuo Lenkijos ir LDK švedų laikotarpiu padėtis nepasikeitė – XVII a. Livonijoje gyvenę švedai buvo aprūpinami lietuviškais javais (17).

Vienas žymiausių XVII a. Rygos prekybos tyrėjų V. Dorošenko teigia, kad Rygos uostas (kuriame prekyba suklestėjo nuo pirmosios XVI a. pusės) LDK buvo svarbiausias „langas į Europą“ [78, 87; 74, 299–300] (18). Tiek LDK bajorų–didikų, tiek miestiečių–pirklių tiekimai XVII a. buvo Rygos uosto prekybinio aktyvumo pagrindas. Anot jo, Rygos uosto vaidmenį LDK ekonominiame gyvenime geriausiai atskleistų šio uosto eksporto ir importo struktūra bei mastas (19).

1557–1630 m. tarptautinės reikšmės Rygos uostas, nors prekybos intensyvumu nusileido Gdansko ir Karaliaučiaus uostams, priklausė Baltijos regiono uostų trejetukui. M. Boguckos tyrimai rodo, kad XVII a. pirmojoje pusėje Rygos prekyba (grūdų eksportas) sudarė apie 20,5 % viso to meto pasaulio ekonomikos centro – Amsterdamo – importo, o Gdansko prekyba – per 40 % viso importo. Nepaisant to, Rygos ir Gdansko uostus skyrė daugiau kiekybinės nei kokybinės charakteristikos (20).

Rygos uosto, kaip pagrindinio LDK užsienio prekybos punkto, vaidmenį paskutiniaisiais valstybės gyvavimo metais statistikos analize pagrindžia L. Truska ir R. Jاسas. Šių istorikų teigimu, XVIII a. pabaigoje LDK užsienio prekyba daugiausia vyko per Rygos bei Karaliaučiaus ir mažiau – per Klaipėdos, Liepojos bei kitus Baltijos jūros uostus. Štai 1789–1792 m. į Rygą iš LDK kasmet vidutiniškai buvo atgabėnama svarbiausių eksporto prekių už 7,5 mln. guldenų; minimumu laikotarpiu iš LDK į Karaliaučių buvo gabėnama prekių už 5,3 ir į Klaipėdą – už 2,5–2,8 mln. guldenų (21). Galiausiai Gdansko užsienio prekybos tyrėja M. Bogucka pažymi, jog lietuviškos žemės, susietos su Baltijos jūra per kitus uostus, nepalaikė ryšių su Gdansku: šio pirkliai skundėsi, kad Lietuvos prekyba „nūsiska nuo miesto“ [7, 49].

XVIII a. pabaigoje Lietuva, priverstinai inkorporuota į Rusijos imperijos sudėtį, ir toliau tęsė intensyvią prekybą su Ryga. Anot V. Merkio, XIX a. pirmojoje pusėje ji išliko tuometinės etninės Lietuvos ūkio branduolio svarbiausias prekybos punktas, per kurį lietuviškos kilmės prekės patekdavo į Vakarų Šiaurės Europos rinkas [79, 438–439].

XVIII a. Ryga buvo Lietuvos, rusėniškųjų LDK žemių, Lenkijos, Rusijos ir Vakarų Europos pirklių strateginė susitikimo vieta. Joje, anot J. Wojtowicziaus, buvo: 1) užmezgami

(17) Plačiau žr. [41, 318–319]. G. Jenschas įrodinėja [26, 67], kad Rygos pirkliai XVII a. buvo ir turtingosios Lietuvos bajorijos (pvz., Oginskų, Pacų) kreditoriai.

(18) XVI a. pirmojoje pusėje suklestėjo prekyba ir Taline, todėl jis tapo Rygos konkurentu. Tačiau Talino pirkliai orientavosi į Novgorodą ir Pskovą, o Rygos – į rusėniškąsias LDK žemes ir Lietuvą [76, 47].

(19) Apie eksportuojamų iš Rygos prekių kiekybinius ir struktūrinius pokyčius po 1561 m. (palyginti su ankstesniu laikotarpiu) nedaug ką galima pasakyti, nes sistemingų duomenų apie Rygos laivybą išliko tik nuo 1557 m., o apie prekių apyvartą – tik nuo 1562 m. [12, 10]. Iš V. Dorošenkos atlikto Rygos eksporto į Vakarų Europą 1562–1620 m. tyrimo galime išskirti kelis pakilimo periodus: 1562–1575, 1586–1600 m. Labiausiai prekyba augo po Livonijos karo, iki Švedijos užpuolimo ir dėl to prasidėjusio nederliaus bei bado 1600 metais. 1586–1600 m. iš Rygos Zundo sąsiauriu praplaukė 4594 laivai, arba 59,1 % visų 1562–1620 m. praplaukusių laivų. Žr. [12, 10].

(20) Žr. [6, 435–441].

(21) Žr. [80, 53].

nauji prekybos ryšiai, t. y. sudaromos sutartys (22); 2) iš Rusijos pirklų perperkamos žaliavos, kurias lietuvių pirkliai parduodavo Vakarų pirkliais [65, 67].

Kokios priežastys lėmė, kad tiriamu laikotarpiu LDK užsienio prekybos pagrindinio punkto – Rygos uosto – negalėjo pakeisti nei Gdansko, nei Karaliaučiaus uostai? Dauguma tyrėjų (K. Jablonskis [25, 82], M. Jučas [27, 119–120], S. Alexandrowiczius [2, 118], M. B. Topolska [59, 15–16], L. R. Lewiteris [38, 5–6], W. Mielezskas [46, 86], B. Grochulska [17, 795], L. Žytkowiczius [67, 98–99], A. Tyla [60, 47–56]) vienareikšmiškai pabrėžia LDK ūkiui ypač palankią Rygos uosto geografinę padėtį bei jo prekių eksporto profilį – nuo XVI a. antrosios pusės vyravo kanapės ir linai, o nuo XVIII a. antrosios pusės – grūdai.

Kokie LDK regionai tiriamu laikotarpiu intensyviausiai buvo įsitraukę į Rygos prekybą? V. Dorošenkos teigimu, XVII a. Rygos prekybos teismo protokolai rodo, kad su Ryga, be rusėniškųjų LDK žemių, ypač gyvai prekiaavo šiaurės Lietuvos miestai ir miesteliai: Rokiškis, Biržai, Pandėlys, Kėdainiai, Šeduva, Kupiškis, Žagarė, Svėdasai, Ukmergė, Anykščiai, Vabalninkas ir kiti [77, 144]. Minėtas Lietuvos vietas pabrėžia ir Z. Ivinskis [24, 284], LDK miestelių prekybą ir amatus iki XVII a. vidurio tyręs S. Alexandrowiczius [2, 92], Lietuvos ir Livonijos ekonominiais ryšiais domėjęsi A. Tyla [60, 52] ir E. Gudavičius [20, 381].

LDK XVI–XVIII A. UŽSIENIO PREKYBA SU VAKARAIŠ: STRUKTŪRA IR MASTAS

Taigi Ryga buvo pagrindiniai LDK žemių vartai į Vakarus. Tyrimai rodo, kad XVI–XVIII a. Rygos uostas pirmiausia buvo eksporto uostas. Dėl jo geografinės padėties Rygos negalėjo apėiti nei Rytų, nei Vakarų pirkliai – sunki žaliava (žemės ūkio produkcija bei miško medžiaga) iš Rytų (hinterlando) į jūrą galėjo patekti tik laivybai tinkama Dauguvos upe (23). Rygos pirkliais reikėjo pasyvios prekybos, nes kroviniai į Vakarus buvo pergabenami svetimais laivais (24). Minimam laikotarpiu Rygos uostas buvo bene svarbiausias Šiaurės Vakarų Europos karinių laivų statybos ir pramonės žaliavų (linų, kanapių, medienos) tiekėjas (25). Rygos eksporte (kuris išskiria Rygos uostą iš kitų Baltijos jūros regiono uostų) absoliučiai vyravo: 1) linas, 2) kanapės, 3) linų sėklos, 4) kanapių sėklos; jie sudarė nuo $\frac{2}{3}$ iki $\frac{3}{4}$ viso Rygos eksporto. Grūdai ir mediena Rygos eksporto nomenklatūroje užėmė svarbią (atitinkamai 10–15 % ir 6–15 % viso Rygos eksporto), bet visgi antraeilę vietą. Trečiaeilės reikšmės prekės buvo kailis, taukai, vaškas ir t. t. (26)

Ši Rygos eksporto struktūra susiformavo jau XVI a. antroje pusėje ir išsilaikė iki pat XVIII amžiaus (27). Dauguma istorikų pažymi, kad tam neabejotinai turėjo įtakos Rygoje XVI a. 4–5-ąjį dešimtmetį pakilusios (dėl Vakarų Europoje prasidėjusios „kainų revoliucijos“ (28)) prekių kainos. Grūdinės kultūros ir jų produktai (rugiai, kviečiai, miežiai ir alus)

(22) XVIII a. Vakarų Europos šalių pirkliai dažniausia rudenį arba žiemą į Rygą vykdavo (arba siųsdavo savo agentus) sudaryti prekybos sutarčių.

(23) Žr. [26, 58].

(24) Žr. [13, 462; 37, 130]. Iš Gdansko uosto per Zundo sąsiaurį į Vakarus kroviniai buvo gabenami taip pat svetimais, dažniausia Olandijos ir Anglijos, laivais. Žr. [42, 114].

(25) Išsamiau žr. [38, 30; 15, 81–82; 78, 125; 64, 154].

(26) Žr. [78, 269].

(27) Žr. [78, 269; 80, 31].

(28) Vienas žymiausių Europos agrarinės istorijos tyrėjų W. Abelis, remdamasis grūdų kaina kaip atkaitos matu (nes jos kilo daugiau nei kitų prekių kainos), nurodo, kad per XVI a. kainos Anglijoje pakilo 424 %, Belgijoje – 379 %, Prancūzijoje – 651 %, Nyderlanduose – 318 %, Vokietijoje – 255 %, Austrijoje – 272 %, Lenkijoje (Krokuvoje) – 40 %. Kainų kilimo vidurkis – 386 % [1, 122].

pabrango 5,3–8, linai – 8, kanapės – 8,7, gyvulininkystės produktai – 6–15, miško medžiaga – 8–10 kartų. Importinės prekės, išskyrus kai kurias vyno rūšis, brango kur kas mažiau. Brangių audinių bei prieskonių kainos pakilo 4–6, geležies – 4–5, o daugiausia gyventojų vartojamų prekių – druskos ir silkių – 5–7 kartus (29).

Rygos eksporto sudėtyje XVI–XVIII a. vyravusias gamybos žaliavas – linus ir kanapes – gamino beveik išimtinai smulkūs valstiečių ūkiai. Tiekiant Rygai linus, jų sėklas XVI–XVII a. sandūroje, svarbus vaidmuo teko Lietuvos, Kuršo (30) valstiečiams. Iš jų tiekiamų linų Šiaurės Vakarų Vokietijoje ir iš dalies Nyderlanduose buvo išgaunamas itin plonas audinio pluoštas (31). Istorikai pažymi, kad minėtų teritorijų valstiečių ryšys su Rygos miesto rinka šiek tiek susilpnėjo sustiprėjus baudžiavai. Dar iki Livonijos karo minėtų teritorijų bajorija apribojo tiesioginius valstiečių ryšius su Rygos pirkliais, supirkinėjo iš valstiečių produktų perteklių siekdama jį perparduoti Rygos mieste. Tačiau žemvaldžiams nepavyko visiškai sutrukdyti valstiečių prekybai. Antai Rygos bajorijos siekiams monopolizuoti visus kaimo ir miesto ryšius priešinosi ne tik valstiečiai, bet ir Rygos pirkliai, palaikę prekybos ryšius su valstiečiais (vadinamieji „bauernhändleriai“). XVI a. pabaigoje jie gynė savo teises dėl prekybos su valstiečiais daug sėkmingiau nei anksčiau (32).

Iš Lietuvos į Rygą didžiausią tiekiamų prekių dalį sudarė linai. Vienas šio teiginio įrodymų – V. Dorošenkos atlikta Rygos prekybos teismo 148 bylų (1613–1633), susijusių su lietuvių valstiečių prekyba („Littawische Händler“), analizė. Ji rodo, kad šiose bylose minimų prekių grupėje vyrauja linai, kurie įvardijami kaip „lietuviški“, „iš Šiaulių“, „iš Žemaičių“, „Pater noster“ [78, 87]. Didelę lietuviškų linų paklausą tarptautinėje rinkoje lėmė itin aukšta jų kokybė. Nors V. Dorošenka atkreipia dėmesį, kad neįmanoma išskirti kiekvienos artimojo hinterlando teritorijos indėlio į Rygos eksportą, kartu pažymi, kad XVII a. Rygos akcizų knygosose pačios aukščiausios rūšies lietuviški linai („Mattenflachs“) skiriami nuo latviškų („Dreiband“) [78, 126].

Šių dviejų linų rūšių santykis Rygos eksporte keitėsi atsižvelgiant į derlių ir padėtį prekybos keliuose, pvz., 1673 m. ir 1688 m. linų iš Lietuvos buvo tiekiami du kartus daugiau nei latviškų; 1679 m. ir 1680 m. pirmavo latviški (33). Nors kiekybinis lietuviškų linų tiekimas svyravo, G. Jenscho susisteminti duomenys rodo, kad 1636–1700 m. iš Lietuvos į Rygą atvežti linai sudarė 35–51 % visų į Rygą atvežtų linų [26, 132–133]. Atkreiptinas dėmesys, kad 1658–1665 m. karinių veiksmų tarp Rusijos ir ATR metu linų ir jų sėmenų, kurie buvo tiekiami iš Rygai artimų rajonų (taip pat ir Lietuvos), kiekis ne sumažėjo, o priešingai, išaugo (34).

V. Dorošenkos teigimu, iš Rygos prekybos teismo 1613–1633 m. 148 bylų protokolų tik 41 atveju galima nustatyti lietuviškų linų kilmę. Šių protokolų pirmų dviejų knygų užrašuose galima rasti tiksliai lietuviškų prekių lokalizacijas – linus dešimt kartų vežė iš

(29) Žr. [60, 48].

(30) Nuo 1561 m. iki 1629 m. Kuršas buvo hercogystė, nominali bendro LDK ir Lenkijos valdovo vasalė [53, 95–96; 18, 39]. Kadangi ji nuo 1629 m. tapo faktiškai nepriklausoma buferinė kolonijinė valstybė tarp ATR ir Švedijos [49, 62–63], jos užsienio prekyba, buvusi itin intensyvi regione, šiame straipsnyje nebus nagrinėjama.

(31) Žr. [78, 127 bei 137].

(32) Žr. [78, 78].

(33) Žr. [78, 126].

(34) Žr. [78, 140].

Šiaulių, po du kartus – iš Jonišio ir Panemunės (35). Remdamiesi minėto istoriko tyrimais, galime santykinai rekonstruoti lietuviškų linų teritoriškai diferencijuotą nomenklatūrą. Rygos pirkliai supirkinėjo tokias lietuviškų linų rūšis: Rokiškio, Pasvalio, Jonišio, Žagarės, Šiaulių, Šeduvos, Biržų, Pandėlio, Kupiškio, Kėdainių, Ukmergės, Anykščių, Vabalninkų, Svėdasų ir t. t. (36). Šie linų pavadinimai žymėjo linų, besiskiriančių kaina ir kokybe, ir Lietuvos vietovių įvairovę. XVII a. Rygos akcizų knygosė dažniausia buvo minimi Rokiškio linai – labiausiai vertinama lietuviškų linų rūšis (37). Šaltiniuose minimas „Rokiškio linų“ pavadinimas nurodo ne jų kilmės vietą, bet rūšį, nes jie buvo auginami gana plačioje (ir ne tik lietuviškoje) teritorijoje: Šiaurės rytų Lietuvoje, Pietryčių Latvijoje, dabartinėje Šiaurės vakarų Baltarusijoje (38).

V. Dorošenkos teigimu, linus iš Lietuvos į Rygą daugiausia tiekėdavo jų augintojai – valstiečiai, taip pat žemvaldžiai ir smulkūs bajorai [78, 87]. Dažniausia linus tiekė valstiečiai iš Šiaurės rytų Lietuvos, kuriai artimiausias „langas į Europą“ buvo Ryga. Jos artumas skatino valstiečius vežti linus ir palaikyti glaudžius prekybos ryšius su šio miesto pirkliais be tarpininkų. Dauguma istorikų čia išvelgia neigiamą geografinės padėties vaidmenį, kurią pagrįstai laiko viena svarbiausių priežasčių, stabdžiusių XVI–XVIII a. Lietuvos urbanizaciją bei vidaus rinkos plėtrą tiek į plotį, tiek į gylį (39). Valstiečiams, gyvenantiems toliau nuo Rygos (pvz., Vilniaus, Alytaus dvaruose), dėl didelių transportavimo kaštų žemės ūkio produkciją buvo pelningiau parduoti bajorams, nei patiems juos vežti į Rygą ar Šiaurės vakarų Lietuvą (čia jų prekių laukdavo Rygos pirkliai ar perpardavimu užsiimantys vietiniai valstiečiai) (40).

Lietuvių valstiečių, kaip pagrindinių linų tiekėjų, vienas vaidmens įrodymų yra 1613–1633 m. Rygos prekybos teismo 469 bylos, susijusios su „valstiečių prekyba“. Iš jų 148 atvejais figūruoja „Littawische Händler“: 1613–1620 m. – 42, 1621–1629 m. – 18 ir 1630–1633 m. – 88 lietuvių valstiečiai prekyautojai. 1617–1630 m. į Rygą atvykstančių „Littawische Händler“ buvo 51 (41). Rygoje buvo speciali pirklių grupė, besiverčianti prekyba su Lietuvos valstiečiais. Anot V. Dorošenkos, šaltiniuose jie vadinami „Littawische Bauernhändler“ (42) (išskiriant iš bendros „bauernhändlerių“ grupės (43)). Viso Rygos eksporto kontekste jie sudarė vidurinę pirklių grupę. Yra išlikę 1662 m. visų su Lietuva prekiavusių pirklių sąrašai – 40 žmonių, kurie Prekybos teisme svarstė įvairios rūšies lietuviškų linų kainas (44).

„Bauernhändleriai“ veikė tam tikruose regionuose, kuriuose turėjo nuolatinę klientūrą. Jų klientai ne visada būdavo prasigyvenę valstiečiai, nuolat vežę atliekamą produkciją į miestą. Kiekvienas valstietis, taip pat ir skurdžiai gyvenantis, buvo priverstas pirkti mieste druską, vinius ir kt. Tam reikėjo pinigų, todėl valstietis buvo priverstas parduoti dalį savo

(35) Žr. [78, 87].

(36) Žr. [78, 144].

(37) Žr. [77, 144].

(38) Žr. [78, 127; 80, 35].

(39) Žr., pavyzdžiui [45, 159; 17, 811].

(40) Žr. [2, 129–130]. Žr. taip pat [27, 110; 29, 162–166].

(41) Žr. [12, 146].

(42) Žr. [78, 41].

(43) „Bauernhändleriai“ palaikė prekybos ryšius su valstiečiais iš Vidžemės, Kuršo, Lietuvos ir aprūpino 1/3 Rygos eksporto [78, 186].

(44) V. Dorošenkos manymu, šis sąrašas nėra pilnas [78, 211].

(dažnai skurdaus) derliaus. Taip daugelis valstiečių užmegzdavo ryšius su „bauernhändlern“ ir tapdavo jų skolininkais (45). Rygos miesto pirkliai, naudodamiesi monopoline eksportinio uosto padėtimi, valstiečiams, ypač atvykusiems iš Lietuvos, mokėjo savavališkai nustatytas linų kainas (46). V. Dorošenkos tyrimas atskleidžia, kad prekyba linais ir sėjamosiomis linų sėklomis vertėsi (tiesa, ne taip gausiai, kaip prekyautojų su Lietuva grupė) ir stambiausieji Rygos pirkliai (47). XVII a. pabaigoje šių pirklių sandėriuose lietuviškų linų kiekiai nuolat didėjo (48).

Greta linų tam tikrą dalį Lietuvos eksporto sudarė ir kiti žemės ūkio produktai. S. Alexandrowicziaus teigimu, 1650 m. valstiečiai (ypač iš Rokiškio bei Kupiškio) į Rygą daugiausia gabendavo ne tik linus, bet ir kanapes, odas bei odos gaminius [2, 129–130] (49). V. Dorošenko tvirtina, kad vadinamieji „bauernhändleriai“, prekyvę su Latvijos, Kuršo ir Lietuvos valstiečiais, supirkinėdavo nevalytas kanapes, salyklą, vietinės kilmės grūdus ir odą [78, 186]. Pvz., Rygos pirklys Matiasas Markvartas, kuris prekes gaudavo ir iš Biržų, 1698–1699 m. sandėrius su šio miesto gyventojais sudarė ne tik dėl linų ir jų sėklų, bet ir dėl potašo (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Pirklio M. Markvarto prekių iš Biržų supirkimas (nuo 1698 m. rugsėjo iki 1699 m. birželio)

Prekės	Kiekis	Vertė taleriais
Linas, birkavai	1	16
Linų sėklos, statinės	907	2 873
Potašas, birkavai	1361/2	1 478
Iš viso		4 367

Sudaryta remiantis [78, 264, 51 lentelė].

Galbūt valstiečių „bauernhändlernams“ tiekiamos prekės labai skyrėsi nuo dvarininkų stambiesiems pirkliais parduotų prekių? Istorikai pažymi, kad XVII–XVIII a. stambūs Rygos pirkliai patys vykdavo į Lietuvą (žinoma, ir į rusėniškąsias LDK žemes (50)) užmegzti prekybos ryšius su prekybą kontroliavusiais įtakingiausiais šios šalies feodalais. Rygos pirkliai pageidavo konkrečių prekių, o Lietuvos žemvaldžiai, naudodamiesi prekybos mo-

(45) Žr. [78, 284].

(46) Žr. [25, 82]. Taip pat pažymėtina, kad neretai žemvaldžiai tą pačią žemės ūkio produkciją (supirktą iš valstiečių neekonominės prievartos būdu) brangiau parduodavo Rygos rinkoje, nei tai pavykdavo valstiečiams [2, 129–130; 27, 110].

(47) XVII a. 8 deš. stambiausi pirkliai pirmenybę teikė kanapėms, sėkloms, miškui ir rugiams ir kontroliavo 2/3 šių prekių eksporto. Jos buvo tiekiamos iš tolimesnių rajonų, kurie Rygos šaltiniuose įvardijami kaip „Rusija“, nors iš tiesų jos kildinamos iš rusėniškųjų LDK žemių. Galima teigti, kad Rygos pirklių viršūnėlę sudarė prekyautojai „rusiškomis prekėmis“ („Reussische Händler“). Būtent šis sluoksnis, t. y. stambūs eksportuotojai, palaikė glaudžius ryšius su prekių tiekėjais „iš viršaus“, t. y. LDK žemvaldžiais ir pirkliais. Plačiau žr. [78, 197].

(48) Žr. [78, 196, 34 lentelė, 197, 35 lentelė].

(49) Tą patį pažymi ir M. Jučas [27, 110].

(50) Šiame straipsnyje Lietuva (siaurąja prasme) atribojama nuo rusėniškųjų LDK žemių (nuo dabartinės Rytų Baltarusijos) remiantis istoriografinė tradicija [59; 46; 67], skiriančia lietuviškų ir rusėniškųjų žemių prekybą. Ši kiek dirbtinoka perskyra atskleidžia šalies skirtingų sričių prekybos struktūrų savitumą, jų panašumus bei skirtumus. „LDK“ terminu įvardijama lietuviškų ir rusėniškųjų žemių visuma.

nopolininkų teisėmis, jiems tas prekes „surinkdavo“ (51). Tam tikros prekės poreikį lėmė eksporto rinkų konjunktyros. Antai 1694 m. labai išaugo grūdų eksportas iš Rygos, kuri galėjo lemti ne tik pakankamai didelis tiekimas iš hinterlando, bet ir išaugusi grūdų paklausa Vakaruose: tuomet tiekta apie 32 tūkst. laštų grūdų per metus. Šis kiekis artimas didžiausiam grūdų eksportavimo iš Gdansko mastui 1565 m. (apie 45 tūkst. laštų per metus) (52). Tai rodo Rygos pirklių prisitaikymą prie besikeičiančių rinkos sąlygų ir orientaciją į tas prekes, iš kurių tam tikru metu galima gauti didžiausią pelną (53).

Apie Lietuvos didikų XVII a. pabaigoje į Rygą tiekiamų prekių struktūrą ir net konkrečius jų kiekius sužinome iš V. Dorošenkos duomenų, gautų apibendrinus 123 prekybos sutartis (jos minimos Rygos prekybos teismo protokoluose). Iš istoriko pateikiamo 22 rusėniškųjų LDK žemių didikų prekių sąrašo, jo manymu, galima išskirti K. Oginskio, A. J. Podberezskio ir iš dalies Sapiegos prekes, kurios galėjo būti lietuviškos kilmės. Jas išskyrėme į atskirą grupę (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Lietuviškos kilmės prekių, didikų tiekiamų į Rygą XVII a. pabaigoje, sutarčių kiekis

Pavardė, vardas	Sutarčių kiekis	Metai	Valčių kiekis					Kitos prekės
			Iš viso	Su kanapėmis	Su kanapių sėklomis	Su linų sėklomis	Su rugiais	
K. Oginskis	5	1692, 1693	9	6	3	–	–	Miškas, degtinė
A. J. Podberezskis	3	1694–1696	7	3	3	1	–	–
Sapiega (iždininkas)	2	1694	12	4	8	–	–	Miškas, pelenai

Sudaryta remiantis [77, 129, 1 lentelė].

Matome, kad didikai Rygos pirkliams tiekė kanapes, kanapių ir linų sėklas, miško medžiagą ir degtinę. V. Dorošenko atkreipia dėmesį, kad paskutiniame lentelės stulpelyje paminėtų „kitų prekių“ kiekio negalima tiksliai nustatyti, nors jų vaidmuo eksporte tikrai nebuvo menkas. Antai lentelėje minimas K. Oginskis tiekė miško medžiagos už kelis tūkst. talerių per metus (54). Remdamiesi V. Dorošenkos matavimo santykiais, (55) gauname tokias K. Oginskio, A. J. Podberezskio ir Sapiegos (iždininko) 1692–1696 m. į Rygą pristatytų prekių kiekybines išraiškas (žr. 3 lentelę).

(51) Žr., pavyzdžiui [65, 67; 78, 41–44; 29, 229].

(52) Žr. [72, 11, 4 lentelė. Gdansko 1565–1646 m. eksportas per Zundo sąsiaurį]; taip pat žr. [43, 71, 17 lentelė; 42, 131, 1 lentelė].

(53) Žr. [78, 216–217].

(54) Žr. [77, 128]. Miško žaliavą į Rygą tiekė išimtinai lietuvių, lenkų didikai, t. y. latifundijų savininkai. Stiprią paskatą miško medžiagos prekybai lietuvių kilmingiesiems teikė jiems iki gyvos galvos suteikta teisė valdyti valstybinius dvarus. Šių dvarų valdytojas beatodairiškai eksploatuodavo gamtos turtus, ypač kirsdavo miškus, nes miškas ir pelenai visuomet buvo paklausios prekės, kurias Rygos pirkliai mielai avansuodavo. Plačiau žr. [26, 67], taip pat [37, 145; 9, 57].

(55) Viena valtis grynų kanapių lygu 50 pundų, arba 200 birkavų (1 birkavas yra 10 pūdų). Viena valtis (linų, kanapių) sėklų arba grūdų lygu 600 statinių [77, 128].

3 lentelė. K. Oginskio, A. J. Podberezskio ir Sapiegos (iždininko) 1692–1696 m. į Rygą pristatytų prekių kiekybinės išraiškos

Vardas, pavardė	Metai	Kanapių kiekis	Kanapių sėklų kiekis	Linų sėklų kiekis
Oginskis K.	1692, 1693	300 pundų	1 800 statinių	
Podberezskis A. J.	1694–1696	150 pundų	1 800 statinių	600 statinių
Sapiega (iždininkas)	1694	200 pundų	4 800 statinių	
Iš viso:		650 pundų	8 400 statinių	600 statinių

Sudaryta remiantis 2-a lentele ir V. Dorošenkos išmatuotais santykiais.

Atsižvelgiant į 3-ios lentelės duomenis ir XVII a. pabaigoje pristatytų prekių vidutinės kainas Rygoje (56), galima teigti, kad trys didikų giminės iš Lietuvos 1692–1696 m. į Rygą patiekė prekių už 107 400 auksinių (kanapių – už 70 200 auksinių, kanapių sėklų – už 33 600 auksinių, linų sėklų – už 3 600 auksinių). Šis pavienis atvejis, rodantis kanapių produkcijos vyravimą linų atžvilgiu, patvirtina V. Dorošenkos teiginį, jog kanapės buvo mažiau susijusios su smulkia valstietiška gamyba nei linai (57). Beje, apie kanapių produkcijos vyravimą linų atžvilgiu LDK tiekiamų prekių struktūroje į Rygą XVII a. pabaigoje (1699) liudija ir L. Žytkowicziaus pateikti duomenys (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Iš LDK į Rygą 1699 m. pristatytų prekių (grūdų, linų ir kanapių) kiekybinės išraiškos

Metai	Grūdai (tūkst. laštų)	Linų sėklos (tūkst. statinių)	Linų pluoštas (tūkst. birkavų)	Kanapių sėklos (tūkst. statinių)	Kanapės (tūkst. birkavų)
1699	5,8	32,9	8,0	133,4	65,7

Sudaryta remiantis [68, 266].

Tam tikros Lietuvos eksporto prekinės struktūros ir masto permainos atsiranda XVIII amžiuje. Šiame šimtmetyje Lietuvoje pagrindine prekybine kultūra išlieka linininkystės produkcija (linai ir jų sėklos), kuri valstiečiams buvo ne tik prekybos objektas, bet ir činšo apmokėjimo priemonė (58). V. Dorošenko, palyginęs linų ir linų sėklų tiekimo 1655–1680 m. ir 1700–1710 m. iš artimojo ir tolimojo hinterlando duomenis, daro išvadą apie ryškiai išaugusį artimojo hinterlando (Lietuvos ir dabartinės Latvijos teritorijos) vaidmenį Rygos prekių eksporte (59). Jo teigimu, Šiaurės karo metu (1700–1710) sėjamųjų linų sėklų tiekimas iš Lietuvos į Rygą išliko beveik tokio pat aukšto lygio, kaip ir iki 1700 metų. Minimam laikotarpiui dėl karo metu padidėjusios prekių eksportavimo rizikos visai nutrūko linų tiekimas iš tolimojo hinterlando (t. y. rusėniškųjų LDK žemių) (60).

V. Dorošenkos teiginiams pritaria ir L. R. Lewiteris, kuris Šiaurės karo metu įžvelgia sumažėjusį tolimųjų rajonų vaidmenį ir, atvirkščiai, išaugusį artimųjų rajonų (ir Lietuvos) vaidmenį Rygos eksporte (61). Šiaurės karo metu pastebėtos tendencijos ir jau aptartas padidėjęs lietuviškų linų ir jų sėklų tiekimas į Rygą 1658–1665 m. karinių veiksmų metu

(56) XVII a. pab. Rygoje kanapės vidutiniškai kainavo apie 27 auksinius (arba 9 talerius) už birkavą, kanapių sėklos – 4 auksinius už statinę, linų sėklos – 6 auksinius, rugiai – 3,5 auksinių už statinę [77, 130].

(57) Žr. [78, 126].

(58) Žr. [28, 61; 27, 119; 57, 8; 56, 94; 80, 35].

(59) Žr. [78, 142].

(60) Žr. [78, 133].

(61) Plačiau žr. [38, 29–30].

leidžia teigti, jog politinių neramumų laikotarpiais ypač išauga Lietuvos, kaip linininkystės produkcijos eksportuotojos į Rygą, vaidmuo. Karinius veiksmus prekes tiekiančiose šalyse E. Dunsdorfas laiko viena svarbiausių bendros prekybos svyravimo priežasčių. Šiuos svyravimus taip pat lemia karo veiksmai prekių realizavimo šalyse, nederlius, politiniai ir ekonominiai įvykiai Vakarų Europoje, valstybės ir kitų korporacijų prekybos politika (62).

L. Truskos ir R. Jaso duomenys, apimantys 1776–1795 m., atskleidžia linininkystės produkcijos eksporto į Rygą tendencijas: 1786–1795 m. kasmet iš Lietuvos buvo išvežama vidutiniškai apie 19 tūkst. birkavų linų ir apie 33 tūkst. statinių linų sėklų (žr. 5 lentelę) (63).

5 lentelė. Svarbiausių prekių eksportas iš Lietuvos į Rygą 1776–1795 m.

Metai	Grūdai (tūkst. laštų)	Linų sėklos	Kanapių sėklos	Linų pluoštas	Kana- pės	Vančo- sas	Mediena stiebams	Rąstai	Mediena šulų gamybai	Šulai	Vertė mln. talerių
		tūkst. statinių		tūkst. birkavų		tūkst. vienetų					
1776–1780	1,5	24,3	0,2	17,0	0,5	11,4	5,3	102,8	66,4	108,4	0,9
1781–1785	3,1	25,1	0,1	15,4	0,3	8,4	8,0	44,3	19,2	57,3	1,0
1786	1,7	33,9	0,4	23,6	0,3	27,9	2,6	93,9	49,5	46,1	1,0
1787	0,9	40,7	0,1	16,0	0,2	*	1,8	40,2	*	*	0,7
1788	0,9	48,6	0,3	16,3	0,2	*	1,9	28,7	*	*	0,6
1789	0,9	53,2	0,3	8,7	0,0	*	3,4	79,6	*	*	0,6
1790	5,1	30,1	–	17,3	0,0	*	2,4	20,7	*	*	0,7
1791	7,7	37,8	0,1	35,0	0,4	14,2	3,8	101,3	58,4	10,2	1,4
1792	10,5	23,5	–	25,4	0,1	22,7	5,7	55,9	66,5	18,4	1,2
1793	7,6	20,2	–	20,0	–	17,7	3,4	50,4	84,9	24,9	1,0
1794	1,2	16,1	–	13,5	–	27,9	*	19,6	74,9	18,6	0,6
1795	0,7	22,0	–	10,6	0,1	3,2	3,0	19,5	6,4	10,6	0,4
Iš viso	41,8	375,5	1,5	218,8	2,1	133,4	41,3	656,9	426,2	294,5	10,1

* Žinomi tik bendri iš LDK atvežtų į Rygą prekių duomenys.
Sudaryta remiantis [80, 49, 5 lentelė].

Vyraujančia linų rūšimi XVIII a. išliko aukščiausios kokybės Rokiškio linai (64). L. Truskos ir R. Jaso duomenimis, 1787–1792 m. Rokiškio linai sudarė daugiau nei 97 % viso pluošto, atvežamo į Rygą iš Lietuvos [80, 35]. Rygos muitinės statistikoje XVIII a. pabaigoje jau neaptinkama kitos XVII a. plačiai žinomos lietuviškų linų rūšies – „Pater noster“. 1767 m. į Rygą iš Lietuvos buvo pristatyti 36 šios rūšies birkavai, kai tuo tarpu 1778 m. jo tiekimas jau nebefiksuojamas (65). Minėti istorikai atkreipia dėmesį į skirtingas linų sėklų rūšis (tinkančias aliejaus gamybai ir sėjai), tiekiamas iš Lietuvos ir rusėniškųjų LDK žemių. Lietuviškos žemės eksportavo tik sėjamosias linų sėklas – 1788–1792 m. iš visų Rygą pasiekusių sėjamųjų sėklų 91 % sudarė sėklos iš Lietuvos ir tik 2 % sėklų iš rusėniškųjų LDK žemių. Šį faktą istorikai aiškina tuo, kad sėjamosiomis sėklomis buvo

(62) Žr. [13, 465].

(63) Kasmetinio vidurkio skaičiavimas ne nuo 1776 m., o nuo 1786 m. aiškintinas tuo, kad nuo 1776 m. iki 1786 m. yra išlikę vidutiniai ketverių metų laikotarpių duomenys (1776–1780 ir 1781–1785).

(64) 1791 m. Rygos muitinė vieną birkavą Rokiškio linų įvertino 20 talerių, „Pater noster“ linų birkavą – 18 talerių, o kitos rūšies liną – 12–15 talerių [80, 35].

(65) Žr. [80, 35].

laikomos dabartinio derliaus sėklos, kurios tiekiamos rudenį ir žiemą (t. y. iki ateinančių metų gegužės 1 d.), o nuo Rygos labiau nutolusioms rusėniškosioms LDK sritims buvo sunku laikytis šių terminų [80, 36].

XVIII a. antrojoje pusėje linų tiekimo punktai iš Lietuvos į Rygą, palyginti su XVII a. antrąja puse, nepasikeitė, tačiau jų padaugėjo. M. Jučo duomenimis, 1771 m. minėtas prekes iš Lietuvos į Rygą pristatydavo Žagarė, Joniškis, Šiauliai, Šeduva, Radviliškis, Žiemelis, Naujamiestis, Pumpėnai, Linkuva, Pušalotas, Panemunė, Papilė, Saločiai, Biržai, Pandėlys, Rokiškis, Kvetkai, Kupiškis, Vabalninkas, Skapiškis, Salamiestis, Ukmergė, Anykščiai, Kamajai, Užpaliai, Vyžuonos, Utena, Obeliai, Dusetos [28, 150].

Istoriografijoje esama skirtingų nuomonių dėl prekės, užėmusios antrą vietą po linininkystės produkcijos eksporto prekių struktūroje XVIII a., ir tai susiję su tyrėjų dėmesiu tam tikrai tiekėjų grupei. P. Šalčius ir M. Jučas, tyrę valstiečių prekių tiekimą, teigia, kad nuo XVIII a. antrosios pusės pagrindinė vidaus ir užsienio rinkos prekė greta linų buvo javai (išimtis Šiaurės rytų Lietuvos dalis, kur pagrindine preke išliko linai (66)). Šiandieniniai S. Pamerneckio Lietuvos agrarinės istorijos tyrimai verčia abejoti prieš daugelį dešimtmečių išsakytais teiginiais. Tai, kad įpusėjus XVIII a. javus eksportui masiškai galėjo tiekti žemvaldžiai, nekelia abejonių, nes lažinės palivarkinės sistemos plėtimasis valstiečių atodirbinės rentos didinimo sąskaita tuo metu artėjo prie iki tol nematyto masto (67). Tačiau tai reiškia, kad valstiečiai, atidirdami vis didesnės normos lažą, negalėjo pagaminti atliekamos produkcijos, kurią būtų galima realizuoti vidaus ir užsienio (taip pat Rygos) rinkose.

L. Truska ir R. Jاسas, neapsiriboję vienu tiekėjų (valstiečių) prekių kiekiais, o ištyrę lietuviškų prekių visumą, atskleidžia, kad 1776–1795 m. antrą vietą po linų ir jų sėklų tiekimo iš Lietuvos į Rygą užėmė miško medžiaga (ypač laivybinis miškas): vančosas (stambių ąžuolo rąstų pusfabrikačiai), mediena stiebams, rąstai, mediena šulų gamybai, šulai (68) (žr. taip pat 5 lentelę). Minimam laikotarpiui į Rygą buvo patiekta apie 1552,3 tūkst. vienetų įvairios miško produkcijos (69), daugiausia rąstų – 656,9 tūkst. vienetų. Šeštoje lentelėje, taip pat sudarytoje remiantis L. Truskos ir R. Jاسo duomenimis (70), galime palyginti Lietuvos ir rusėniškųjų LDK žemių į Rygą tiekiamos medžio produkcijos apimtį. Matome, kad Lietuva 4,1 karto daugiau eksportavo vančoso, 2,5 karto – medienos stiebų, 2,5 karto – medienos šulų gamybai, 4,5 karto – šulų, aplenkdamas rusėniškąsias LDK žemes. Nedaug atsilikta nuo rusėniškųjų LDK žemių pagal rąstų (0,8 karto) eksportą (žr. 6 lentelę).

Remiantis minėtu L. R. Lewiteriu, XVIII a. pradžioje išaugusi lietuviškos miško medžiagos pasiūla gali būti sietina ir su karo dėl Ispanijos sosto paveldėjimo ir Šiaurės karo metu Nyderlanduose (kurie buvo karinių laivų statybos centras) padidėjusia laivų statybinės medžiagos paklausa. Šią paklausą galėjo tenkinti tik Ryga, kuri minėtu laikotarpiu buvo

(66) Žr. [27, 119; 56, 94].

(67) Žr. [52, 40].

(68) Žr. [80, 36].

(69) Minima suma yra santykinė, nes nesama duomenų apie nuo 1787 m. iki 1790 m. ir 1794 m. vykusį tam tikrą miško medžiagos rūšių tiekimą iš Lietuvos (žr. 5 ir 6 lenteles).

(70) Sudaryti lentelę, kurioje būtų atskirti lietuviškos ir rusėniškosios LDK žemių kilmės prekių kiekiai, paskatino lenkų istoriko L. Żytkowicziaus [67, 90–91] kritika dėl L. Truskos ir R. Jاسo menko dėmesio skirtingų LDK sričių tiekimams į Rygą, neleidžiančio palyginti šių eksportų prekių struktūrų ir masto.

6 lentelė. 1776–1795 m. į Rygą eksportuotų prekių iš Lietuvos ir rusėniškųjų LDK žemių santykis

Metai	Grūdai tūkst. laštų		Linų sėklos		Kanapių sėklos		Linų pluoštas		Knapės	
			tūkst. statinių				tūkst. birkavų			
	L	R	L	R	L	R	L	R	L	R
1776–1780	1,5	3,5	24,3	37,4	0,2	31,5	17,0	16,7	0,5	23,1
1781–1785	3,1	5,5	25,1	33,4	0,1	27,7	15,4	16,6	0,3	27,7
1786	1,7	6,9	33,9	30,6	0,4	32,9	23,6	22,9	0,3	12,9
1787	0,9	1,2	40,7	25,0	0,1	43,4	16,0	21,5	0,2	19,9
1788	0,9	0,9	48,6	31,3	0,3	18,1	16,3	19,8	0,2	26,5
1789	0,9	1,7	53,2	39,0	0,3	26,6	8,7	10,1	0,0	22,8
1790	5,1	0,5	30,1	30,2	–	17,7	17,3	18,0	0,0	24,3
1791	7,7	1,2	37,8	69,8	0,1	20,1	35,0	30,5	0,4	24,6
1792	10,5	0,4	23,5	75,0	–	7,2	25,4	27,1	0,1	28,2
1793	7,6	0,5	20,2	62,2	–	21,3	20,0	26,1	–	21,2
1794	1,2	0,0	16,1	58,1	–	13,9	13,5	25,8	–	28,4
1795	0,7	1,3	22,0	68,0	–	20,1	10,6	18,0	0,1	28,0
Iš viso	41,8	23,6	375,5	560,0	1,5	280,5	218,8	253,1	2,1	287,6
Lietuvos ir rusėniškųjų LDK žemių prekių santykis	1,8		0,7		0,005		0,86		0,007	

Metai	Vančosas		Mediena stiebams		Rąstai		Mediena šulų gamybai		Pagaminti šulai		Vertė mln. talerių	
			tūkst. vienetų									
	L	R	L	R	L	R	L	R	L	R	L	R
1776–1780	11,4	5,2	5,3	2,2	102,8	85,3	66,4	15,1	108,4	25,5	0,9	0,9
1781–1785	8,4	0,8	8,0	4,3	44,3	46,4	19,2	16,3	57,3	10,9	1,0	1,2
1786	27,9	1,1	2,6	1,6	93,9	83,3	49,5	7,6	46,1	7,2	1,0	1,1
1787	*	*	1,8	1,0	40,2	78,4	*	*	*	*	0,7	0,9
1788	*	*	1,9	0,6	28,7	36,1	*	*	*	*	0,6	0,9
1789	*	*	3,4	0,3	79,6	38,1	*	*	*	*	0,6	0,7
1790	*	*	2,4	0,4	20,7	29,8	*	*	*	*	0,7	0,8
1791	14,2	1,4	3,8	1,0	101,3	130,5	58,4	29,0	10,2	6,2	1,4	1,2
1792	22,7	1,7	5,7	2,2	55,9	86,3	66,5	32,9	18,4	7,0	1,2	1,3
1793	17,7	8,0	3,4	0,5	50,4	136,1	84,9	24,9	24,9	4,8	1,0	1,1
1794	27,9	11,9	*	*	19,6	40,7	74,9	36,8	18,6	4,4	0,6	1,1
1795	3,2	2,2	3,0	2,1	19,5	51,3	6,4	10,3	10,6	0,0	0,4	1,0
Iš viso	133,4	32,3	41,3	16,2	656,9	842,3	426,2	172,9	294,5	66,0	10,1	12,2
Lietuvos ir rusėniškųjų LDK žemių prekių santykis	4,1		2,5		0,8		2,5		4,5			

L – atvežta iš Lietuvos, R – atvežta iš rusėniškųjų LDK žemių.

* Žinomi tik bendri iš LDK į Rygą atvežtų prekių duomenys.

Sudaryta remiantis [80, 49, 5 lentelė].

vienintelis Baltijos jūros uostas, tiekiantis laivybinį mišką Vakarų rinkoms (71). Galima daryti prielaidą, kad karo veiksmai miško medžiagos (kaip ir linininkystės produkcijos atveju) tiekimo masto aspektu sukuria palankesnes aplinkybes artimų (mažesnė eksportavimo rizika), o ne tolimų Rygos hinterlando prekių eksportui.

1776–1795 m. trečią vietą Lietuvos eksporto prekių nomenklatūroje, L. Truskos ir R. Jaso duomenimis, užėmė grūdai (žr. 5 lentelę). Jų teigimu, minimu laikotarpiu į Rygą iš Lietuvos ir rusėniškųjų LDK žemių kasmet buvo išvežama vidutiniškai po 6 tūkst. laštų grūdų. Penktoje lentelėje matome, kad 1776–1795 m. ypač išsiskiria 1791 m. ir 1792 m., kai grūdų tiekimas iš Lietuvos į Rygą pasiekė aukščiausią tašką – 7,7 ir 10,5 tūks. laštų. Šį padidėjimą galėjo lemti nuo XVIII a. antrosios pusės 2–3 kartus išaugusios grūdų kainos (72). Jos rodo grūdų tiekėjams palankius Vakarų Europos rinkos konjunktūrinius pokyčius (73). Svarbu pažymėti, kad Lietuvos ir rusėniškųjų LDK žemių grūdų eksporto į Rygą apimtys skyrėsi nedaug (žr. 6 lentelę) – Lietuvos buvo 1,8 karto didesnės. Šis faktas rodo LDK grūdų tiekimo tam tikras kaitos tendencijas. Anksčiau minėti V. Dorošenkos tyrimai atskleidė, jog XVII a. stambieji Rygos pirkliai, kontroliavę ne tik $\frac{2}{3}$ miško produkcijos, kanapių ir jų sėklų, bet ir grūdų eksporto, buvo monopolizavę tolimojo hinterlando (rusėniškųjų LDK žemių) rinkas – tai rodo rusėniškųjų LDK žemių, o ne Lietuvos, kaip pagrindinio javų tiekėjo, vaidmenį XVII a. LDK.

Šią išvadą pagrindžia ir minėta XVII a. pabaigos 123 prekybos sutarčių tarp Rygos pirklių ir rusėniškųjų LDK žemių bei Lietuvos didikų analizė. Ji atskleidžia, jog galbūt lietuviškos kilmės prekių grupėje nėra grūdų kultūrų (žr. 2 lentelę), o į Rygą eksportuotų rusėniškųjų LDK žemių prekių nomenklatūroje rugiai sudarė 38 700 statinių (64,5 valtyš, į kurias vidutiniškai telpa 600 statinių) (74). Šeštoje lentelėje matome, kad XVIII a. pabaigoje 10-ies prekių nomenklatūroje Lietuva lenkė rusėniškąsias LDK žemes tiekimo mastu: grūdų, vančoso, medienos stiebams, šulų gamybai skirtos medienos ir šulų eksportu. XVIII a. pabaigoje rusėniškosios LDK žemės daugiau už Lietuvą tiekė linų sėklų, linų pluošto, kanapių sėklų, kanapių ir raštų.

Savaime suprantama, kad užsienio prekyba apima ne tik eksportą, bet ir importą. E. Dunsdorfsas teigia, kad viso XVII a. Rygos importo atžvilgiu importo kreivė yra daug ramesnė, ne taip veikiama konjunktūros, kaip eksporto kreivė. Jis neatmeta galimybės, kad šie duomenys neatspindi tiesos, nes nėra visų importo duomenų [13, 461]. Kalbant apie XVI–XVIII a. Lietuvos importą iš Rygos pažymėtina, kad daugumos tyrėjų nuomone, jis neviršijo eksporto į Rygą. Svarbiausios Lietuvos importo prekės buvo druska, vynas ir kiti gėrimai, audiniai, popierius, prieskoniai, cukrus, vaisiai, kiti pramonės gaminiai. Šioms prekėms ir teko visų iš Rygos į Lietuvą įvežamų prekių vertės didžiausia dalis (75). Tačiau, vertinant importo įtaką (pvz., audinių) minimo laikotarpio Lietuvos vidaus rinkos raidai, daugelis istorikų teigia, kad ji buvo silpna. Dauguma atvežtinių prekių daugiau buvo

(71) Plačiau žr. [38, 29–30].

(72) Pz., rugių pūras XVIII a. viduryje kainavo 4–5 auksinius, o XVIII a. pab. – 8–10 auksinių. Labiausiai padidėjo kviečių kainos – nuo 5 iki 16 auksinių. Grūdų kainas vidaus rinkoje diktavo jų kainos Baltijos jūros uostuose [28, 106; 27, 119–120].

(73) Žr. [30, 247]. Minėtas Europos agrarinės istorijos tyrėjas W. Abelis pažymi, kad nuo XVIII a. 4–5 dešimtmečio Vidurio Europoje bei Lenkijoje grūdų kainos kilo labiau nei amatų produkcijos kainos ir atlyginimai. Kylančias grūdų kainas lėmė didėjantis gyventojų skaičius ir augančios jų aprūpinimo išlaidos [1, 198 bei 201].

(74) Žr. [77, 128–129].

(75) Žr. [2, 114; 5, 101–102; 78, 203; 62, 267–268].

skirtos bajorams, iš dalies miestelėnams, o ne eiliniams valstiečiams. Tai buvo labiau elito vartojimo prekės (76).

Kaip matome, LDK XVI–XVIII a., kaip ir Lenkija, buvo įsitraukusi į tarptautinę prekybą, tačiau jos įsitraukimo masto klausimas lieka atviras dėl nepakankamų statistikos duomenų, kuriais galėjome naudotis aptardami Lenkijos užsienio prekybos tendencijas. Nesant tiriamo laikotarpio duomenų apie LDK į Rygą tiekiamą prekių dalį viso LDK eksporto atžvilgiu, negalime nustatyti bent santykinio šalies įsitraukimo į tarptautinę prekybą masto. Priminsime, kad, pvz., 1646 m. didžiausio Lenkijos prekybos uosto Gdansko eksportas į Vakarų per Zundo sąsiaurį sudarė apie 20 % viso Lenkijos eksporto, o importas – apie 12 % viso Lenkijos importo [72]. LDK atveju žinome tik tai, kad 1789–1792 m. į Rygą iš LDK kasmet vidutiniškai buvo atgabenama svarbiausių eksporto prekių už 7,5 mln. guldenų. Atitinkamai minimumu laikotarpiu iš LDK į Karaliaučių buvo gabenama prekių už 5,3, į Klaipėdą – už 2,5–2,8 mln. guldenų. XVI–XVIII a. LDK importas iš Rygos neviršijo eksporto į Rygą. Vis dėlto darytina prielaida, kad XVI–XVIII a. LDK įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastas buvo daug mažesnis nei Lenkijos ir priklausė nuo metų derliaus, karų ir t. t. Tiesa, kaip išimtį galime išskirti Šiaurės Lietuvą, kuri iš LDK intensyviausiai buvo įsitraukusi į prekybą su Ryga.

APIBENDRINIMAS

1. XVI–XVIII a. LDK užsienio prekybos per Rygos uostą tyrimas patvirtinta LDK ūkio įsitraukimo į tarptautinę rinką faktą. Jį nulėmė Rygos, kaip aktyvaus užsienio prekybos tarp Vakarų ir LDK tarpininko, vaidmuo, pasireiškęs vakariečių „užsakymų“ perdavimu savo užnugariui ir iš jo gautų prekių „sukomplektavimu“. Dėl to LDK (kaip ir Lenkija) liko daugiau pasyvus Vakarų rinkos poreikių tenkintojas, neformavo savarankiškos užsienio prekybos politikos. Antai tam tikrų aukštos kokybės lietuviškų linų rūšių reikėjo kai kurių Vakarų Europos šalių audinio pluošto gamybai, lietuviškos miško medžiagos paklausą lėmė augantys Vakarų laivininkystės pramonės poreikiai, grūdų tiekimas (XVIII a. antroje pusėje) išaugo dėl itin padidėjusios jų paklausos Vakaruose. Taigi žemės ūkio ir miško žaliava apsiribojusi Vakarų paklausa tik dar labiau sustiprino agrarinės ekonomikos kryptį XVI–XVIII a. LDK, susiklosčiusią dar iki LDK įsitraukimo į tarptautinę rinką.

2. LDK eksporto į Rygą prekinė struktūra palygintina su Lenkijos eksporto per Zundo sąsiaurį struktūra. Pastarojoje XVI–XVIII a. vyravo grūdų produkcija, o LDK eksporto į Rygą prekinėje struktūroje iki XVIII a. antrosios pusės pagrindinę vietą užėmė linininkystės produkcija. Iš LDK taip pat tiekto kanapės ir jų sėklos, oda ir jos gaminiai, salyklas, potašas, miško medžiaga ir grūdai. Pastarosios dvi prekės XVIII a. antroje pusėje užėmė itin svarbią (po linininkystės produkcijos) vietą Lietuvos eksporto į Rygą prekinėje struktūroje ir pagal tiekimo mastą lenkė rusėniškąsias LDK žemes. Vyraujančios eksporto prekės ilgą laiką nebuvo palivarkinių ūkių produktas – XVI–XVIII a. pirmojoje pusėje pagrindinę vietą užėmė daugiausia valstietiškos kilmės linininkystės produkcija ir tik XVIII a. antroje pusėje pradėdama masiškai eksportuoti grūdus, kurie daugiausia auginti palivarkuose.

3. Stokojant duomenų apie LDK tiekiamų prekių į Rygą dalį viso LDK eksporto atžvilgiu, sunku nustatyti šalies įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastą. Tenka apsiriboti prielaida, kad XVI–XVIII a. LDK įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastas buvo daug mažesnis nei Lenkijos ir priklausė nuo metų derliaus, karų, epidemijų ir kitokių veiksnių. Išimtimi

(76) Žr., pavyzdžiui [78, 157; 61, 220; 66, 44; 29, 227–230].

laikytina Šiaurės Lietuva, kuri intensyviausiai buvo įsitraukusi į prekybą su Ryga. LDK įsitraukimo į tarptautinę prekybą mastui išsamiau nustatyti būtini konkretūs istoriniai tyrimai, kurių objektas – XVI–XVIII a. LDK vidaus bei užsienio prekyba sausuma ir prekybos uostams tekusi prekių dalis.

4. Lenkijos ir Lietuvos XVI–XVIII a. užsienio prekybos struktūros bei masto tyrimas pagrindžia ATR įsitraukimo į tarptautinę rinką faktą, tačiau nerodo, kad tarptautinė prekyba lėmė ATR ūkinę raidą. Priešingai, nei teigė KPS koncepcija, XVI–XVIII a. ATR regionuose, esančiuose toli nuo tokių pagrindinių prekybos uostų, kaip Gdanskas, Elbingas, Ryga, vyravo autonominis (susijęs su vidaus rinka), o ne ekspansyvus (nukreiptas į eksportą) palivarko ūkio modelis. Lenkija, pasinaudodama palankia kainų konjunkture tarptautinėje rinkoje, buvo pasyvi Vakarų Europos šalių poreikių tenkintoja – eksportuojamų grūdų kiekis priklausė ne tiek nuo paklausos tarptautinėje rinkoje, kiek nuo derlingumo konkrečiais metais. LDK dalyvavimas tarptautinėje prekyboje (palyginti su Lenkija) buvo pavienis ir labiau priklausomas nuo metų derliaus, karų, epidemijų ir t. t.

Gauta 2011 11 03
Priimta 2011 12 08

Šaltiniai ir literatūra

- [1] ABEL, Wilhelm. *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter*. Dritte, neuarbeitete und erweiterte Auflage. Hambur und Berlin: Verlag Paul Parey, 1978.
- [2] ALEXANDROWICZ, Stanisław. Miasteczka Białorusi i Litwy jako ośrodki handlu w XVI i połowy XVII w. *Roczniki Białostocki*, 1961, t. 1, s. 63–130.
- [3] ATTMAN, Artur. *The Struggle for Baltic Markets. Powers in Conflict 1558–1618*. Göteborg: Kungl. Vetenskaps-och Vitterhets-Samh, 1978.
- [4] BOGUCKA, Maria. Zboże rosyjskie na rynku amsterdamskim w pierwszej połowie XVII wieku. *Przegląd Historyczny*, 1962, t. 53, zesz. 4, s. 617–626.
- [5] BOGUCKA, Maria. Sól w handlu bałtyckim w pierwszej połowie XVII w. *Zapiski Historyczne*, 1971, t. 36, zesz. 1, s. 101–110.
- [6] BOGUCKA, Maria. Amsterdam and the Baltic in the First Half of the Seventeenth Century. *The Economic History Review*, 1973, vol. 26, No. 3, p. 433–447.
- [7] BOGUCKA, Maria. Z zagadnień obrotów wewnętrznych regionu bałtyckiego. Handel Gdańsk – Sztokholm w 1643 roku. *Zapiski Historyczne*, 1978, t. 43, zesz. 4, s. 43–57.
- [8] BUCEVIČIŪTĖ, Laima. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje. *Kauno istorijos metraštis*, 2005, t. 6, p. 55–104.
- [9] CIEŚLAK, Edmund. Sea–Borne Trade between France and Poland in the XVIII th Century. *Journal of European Economic History*, 1977, vol. 6, No. 1, p. 49–62.
- [10] CONYBEARE, John. Trade Wars: A Comparative Study of Anglo–Hanse, Franco–Italian, and Hawley–Smoot Conflicts. *World Politics*, 1985, vol. 38, No. 1, p. 147–172.
- [11] DĄBROWSKI, Jan. Baltische Handelspolitik Polens und Litauens im XIV. – XVI. Jahrh. In: *Conventus primus historicorum Balticorum, Rigae, 16–20. VIII. 1937*. Riga, 1938, S. 286–291.
- [12] DOROSZENKO, Wasylja W. Eksport Rygi na Zachód w okresie przynależci do Rzeczypospolitej (1562–1620). *Zapiski Historyczne*, 1966, t. 31, zesz. 1, s. 7–44.
- [13] DUNSDORFS, Edgars. Der Auszenhandel Rigas im 17. Jahrhundert. In: *Conventus primus historicorum Balticorum, Rigae, 16–20. VIII. 1937*. Riga, 1938, S. 457–486.
- [14] ESPER, Thomas. Russia and the Baltic 1494–1558. *Slavic Review*, 1966, vol. 25, No. 3, p. 458–474.

- [15] FEDOROWICZ, Jan K. *England's Baltic Trade in the Early Seventeenth Century: A Study in Anglo-Polish Commercial Diplomacy*. New York: Cambridge University Press, 1980.
- [16] FORSTREUTER, Kurt. *Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten*. Königsberg Pr.: Gräfe und Unzer, 1931.
- [17] GROCHULSKA, Barbara. Jarmarki w handlu polskim w drugiej połowie XVIII wieku. *Przegląd Historyczny*, 1973, t. 64, zesz. 4, s. 793–821.
- [18] GUDAITIS, Nerijus. 1621–1622 metų Kuršo-Livonijos kampanija. *Darbai ir Dienos*, 2000, t. 21, p. 39–60.
- [19] GUDAVIČIUS, Edvardas. *Miestų atsiradimas Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1991.
- [20] GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija*. T. I: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 1999.
- [21] GUDAVIČIUS, Edvardas. Ar būta lietuviškojo tamplierių bylos varianto? Iš: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*. Sud. D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2002, p. 33–43.
- [22] IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida: įnašai valstiečių luomo 14-ojo ir 15-ojo šimtmečio socialiniams bei ekonominiams santykiams pažinti*. Athenaeum, 1933, Nr. 1.
- [23] IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos prekyba su prūsais: Iki XVI amžiaus pradžios*. D. I. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teol.-Filosofijos fakulteto leidinys, 1934.
- [24] IVINSKIS, Zenonas. Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert. In: *Conventus primus historicorum Balticorum, Rigae, 16–20. VIII. 1937*. Riga, 1938, S. 276–285.
- [25] JABLONSKIS, Konstantinas. Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos. *Lietuvos istorijos instituto darbai*, 1951, t. 1, p. 44–87.
- [26] JENSCH, Georg. *Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zur livländischen Wirtschaftsgeschichte in schwedischer Zeit*. Riga: N. Kymmels, 1930.
- [27] JUČAS, Mečislovas. Prekyba Lietuvos kaime XVIII a. Iš: *Iš Lietuvių kultūros istorijos*, 1964, t. 4, p. 109–122.
- [28] JUČAS, Mečislovas. *Baudžiavos irimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1972.
- [29] KARVELIS, Deimantas. Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė ir jos komunikacija 1589–1655 m. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
- [30] KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Jūratė; KUNCEVIČIUS, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: A. Varnas, 2000.
- [31] KIAUPIENĖ, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius: Mokslas, 1988.
- [32] KIAUPIENĖ, Jūratė. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus XVII a. Iš: *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos*. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. T. II. Sud. R. Nikžentaitienė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 1994, p. 40–43.
- [33] KIRBY, David. *Šiaurės Europa ankstyvaisiais naujaisiais amžiais: Baltijos šalys 1492–1772 metais*. Iš anglų k. vertė G. Baurūnienė. Vilnius: Mintis, 2000.
- [34] KLONDER, Andrzej. Nowe spojrzenie na handel Rygi w XVII wieku (w związku z książką Wasylja W. Doroszenki, Torgowla i kupieccstwo Rigi w XVII wieku, Riga 1985, s. 347). *Przegląd Historyczny*, 1987, t. 78, zesz. 4, s. 755–771.
- [35] KOCZY, Leon. *Handel Litwy przed połową XVII wieku*. Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1935.
- [36] KOTILAINE, J. T. Baltic Archival Materials on Seventeenth-Century Trade. *Journal of Baltic Studies*, 1997, vol. 28, No. 4, p. 357–368.
- [37] KOTILAINE, J. T. Riga's Trade with its Muscovite Hinterland in the Seventeenth Century. *Journal of Baltic Studies*, 1999, vol. 30, No. 2, p. 129–161.

- [38] LEWITER, L. R. Russia, Poland and the Baltic, 1697–1721. *The Historical Journal*, 1968, vol. 11, No. 1, p. 3–34.
- [39] ŁOWMIANŃSKI, Henryk. *Rys historyczny województwa nowogródzkiego w jego dziesięcyszych granicach (do r. 1795)*. Wilno: Księg. św. Wojciecha. Oddz. w Wilnie, 1935.
- [40] ŁOWMIANŃSKI, Henryk. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1983.
- [41] MAŁOWIST, Marian. Riga und Danzig vom Ausbruch des Dreizehnjährigen Krieges bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts. In: *Conventus primus historicorum Balticorum, Rigae, 16–20. VIII. 1937*. Riga, 1938, S. 312–320.
- [42] MAĆZAK, Antoni. The Balance of Polish Sea Trade with the Wets, 1565–1646. *The Scandinavian Economic History Review*, 1970, vol. 18, No. 2, p. 107–142.
- [43] MAĆZAK, Antoni. *Między Gdańskiem a Sundem: Studia nad handlem bałtyckim od połowy XVI do połowy XVII w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972.
- [44] MAĆZAK, Antoni. Money and Society in Poland and Lithuania in the 16th and 17th Centuries. *Journal of European Economic History*, 1976, vol. 5, No. 1, p. 69–104.
- [45] MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje – XVIII a. (raida, gyventojai, amatai, prekyba)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-ka, 1997.
- [46] MIELESZKO, Wasyl J. Handel i stosunki handlowe Białorusi Wschodniej z miastami nadbałtyckimi w końcu XVII i XVIII w. *Zapiski Historyczne*, 1968, t. 33, zesz. 4, s. 53–91.
- [47] MISIUNAS, Romuald J. The Šventoji Project: 18th Century Plans for a Lithuanian Port. *Journal of Baltic Studies*, 1977, vol. 8, No. 1, p. 28–50.
- [48] NORKUS, Zenonas. Apie antrąjį Kijevą, kurio taip ir nebuvo: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė lyginamosios istorinės imperijų sociologijos ir tarptautinių santykių teorijos retrospektyvoje. *Politologija*, 2007, t. 1, Nr. 45, p. 3–78.
- [49] NORKUS, Zenonas. Kada senoji Lietuvos valstybė tapo imperija ir nustojo ja būti? Atsakymas į lietuvišką klausimą, naudojantis estišku metodu. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 23, p. 35–68.
- [50] NORKUS, Zenonas. *Nepasiskelbusioji imperija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aidai, 2009.
- [51] PALAIS, Hyman. England's First Attempt to Break the Commercial Monopoly of the Hanseatic League, 1377–1380. *The American Historical Review*, 1959, vol. 64, No. 4, p. 852–865.
- [52] PAMERNECKIS, Stanislovas. *Agrarinių santykių raida ir dinamika Lietuvoje: XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė (statistinė analizė)*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-ka, 2004.
- [53] PLATERIS, Aleksandras. *Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakultetas, 1938.
- [54] PRICE, Jacob M. Multilateralism and / or Bilateralism: The Settlement of British Trade Balance with “The North”, c. 1700. *The Economic History Review*, 1961, vol. 14, No. 2, p. 254–274.
- [55] RIMKA, Albinas. Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais. *Lietuvos universiteto teisų fakulteto darbai*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1925, t. 2, kn. 3, p. 23–86.
- [56] ŠALČIUS, Petras. *Raštai: Lietuvos prekybos istorija*. Vilnius: Margi raštai, 1998.
- [57] ŠAPOKA, Adolfas. *Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIII a. antroje pusėje*. Vilnius, 1929.
- [58] SAMSONOWICZ, Henryk. Z zagadnień handlu litewsko-hanzeatyckiego w XV w. Iš: *Tarp istorijos ir būtovės: studijos prof. E. Gudavičiaus 70-mečiui*. Sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas. Vilnius: Aidai, 1999, p. 77–85.
- [59] TOPOLSKA, Maria B. Związki handlowe Białorusi Wschodniej z Rygą w końcu XVII i na początku XVIII wieku. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1968, t. 29, s. 9–31.

- [60] TYLA, Antanas. *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1986.
- [61] UNGER, W. S. Trade Through the Sound in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *The Economic History Review*, 1959, vol. 12, No. 2, p. 206–221.
- [62] UNGER, Richard W. Dutch Herring, Technology, and International Trade in the Seventeenth Century. *The Journal of Economic History*, 1980, vol. 40, No. 2, p. 253–280.
- [63] VARAKAUSKAS, Rokas. Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a. Vilnius: Mokslas, 1982.
- [64] WILSON, Charles. Treasure and Trade Balances: The Mercantilist Problem. *The Economic History Review*, 1949, vol. 2, No. 2, p. 152–161.
- [65] WOJCIOWICZ, Jerzy. Z problematyki stosunków handlowych Rosji z Bałtykiem i Europą Zachodnią w XVIII stuleciu. *Zapiski Historyczne*, 1965, t. 30, zesz. 4, s. 37–72.
- [66] WYCZAŃSKI, Andrzej. *Polska w Europie XVI stulecia*. Poznań: Wyd. Poznańskie, 1999.
- [67] ŻYTKOWICZ, Leonid. Kilka uwag o handlu zewnętrznym Wielkiego Księstwa Litewskiego w ostatnich latach Rzeczypospolitej. *Zapiski Historyczne*, 1976, t. 41, zesz. 2, s. 87–101.
- [68] ŻYTKOWICZ, Leonid. Rozwarstwienie chłopstwa a gospodarka na Żmudzi w 2 połowie XVII i w XVIII wieku. In: *Społeczeństwo staropolskie: Studia i szkice*. Pod red. A. Wyczańskiego. Warszawa, 1979, t. 2, s. 229–314.
- [69] ŽIEMELIS, Darius. Immanuelio Wallersteino kapitalistinės pasaulio sistemos teorija. *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16, p. 65–81.
- [70] ŽIEMELIS, Darius. Lietuva Vidurio ir Rytų Europoje XVI–XVIII amžiuje: „feodalinė reakcija“ ar periferinis kapitalizmas? *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, t. 18, p. 51–68.
- [71] ŽIEMELIS, Darius. XVI–XVIII amžiaus Abiejų Tautų Respublikos palivarko ūkis marksistiniui bei neoinstitucionalistiniui požiūriais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, t. 27, p. 11–38.
- [72] ŽIEMELIS, Darius. XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos užsienio prekybos struktūra bei mastas: Lenkijos atvejis (I). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 1(83), p. 1–25.
- [73] ŽIEMELIS, Darius. *Feudalism or Peripheral Capitalism?: Socio-Economic History of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th to 18th Centuries*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2011.
- [74] ДОРОШЕНКО, Василий В. *Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке*. Рига: Изд-во АН Латвийской ССР, 1960.
- [75] ДОРОШЕНКО, Василий В. Крестьяне на рижском рынке в первой трети XVII столетия. In: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1964 г.* Кишинев, 1966, с. 144–154.
- [76] ДОРОШЕНКО, Василий В. Русские связи таллинского купца в 30-х годах XVI в.. In: *Экономические связи Прибалтики с Россией: сборник статей*. Рига: Зинатне, 1968, с. 47–58.
- [77] ДОРОШЕНКО, Василий В. Протоколы Рижского торгового суда как источник для изучения экономических связей Риги с русскими, белорусскими и литовскими землями в XVII в. In: *Экономические связи Прибалтики с Россией: сборник статей*. Рига: Зинатне, 1968, с. 117–145.
- [78] ДОРОШЕНКО, Василий В. *Торговля и купечество Риги в XVII веке*. Рига: Зинатне, 1985.
- [79] МЕРКИС, В. Ю. Экспорт зерна и льна из Литвы в 1795–1861 гг. In: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г.: (доклады и сообщения шестой сессии межреспубликанского симпозиума по аграрной истории, состоящегося в г. Вильнюсе с 19 по 24 сентября 1963 г.)*. Вильнюс: Минтис, 1964, с. 436–447.
- [80] ТРУСКА, Л.; ЯСАС, Р. Внешняя торговля Великого Княжества Литовского в последние годы его существования (1785–1792). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1970, t. 1, Nr. 32, p. 23–53.

DARIUS ŽIEMELIS

Structure and scope of foreign trade in the Polish–Lithuanian Commonwealth in the 16th to 18th centuries: the case of the Grand Duchy of Lithuania (II)

Summary

This article continues and concludes an analysis of the structure and scope of foreign trade in the Polish–Lithuanian Commonwealth in the 16th to 18th centuries, published in “Lituania” (issue 1 (83), 2011). The previous study dealt with the extent to which Poland’s foreign trade structure and economy were integrated with international trade. The present article is an attempt to define, based on historiographic data, the foreign trade structure of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th to 18th centuries and the extent of its inclusion into international trade. The article has two parts: “The integration of the foreign trade of the Grand Duchy of Lithuania into the European Market Relationships in the 16th–18th centuries: the role of maritime trade and its increase” and “The Grand Duchy of Lithuania’s foreign trade with the West in the 16th–18th centuries: structure and extent”. These are followed by a summary which presents the conclusions of this research, a comparative analysis of Polish and Lithuanian foreign trade with Western structures, and an assessment of the extent of the Polish–Lithuanian Commonwealth integration into international trade.

Key words: capitalist world system, international trade, foreign trade of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th centuries, port of Riga